

Recenzie

Jeffrey C. Alexander: The Meanings of Social Life. A Cultural Sociology
Oxford University Press, Inc., New York 2003, 296 s.

Jeffrey Alexander si v recenzovanej knihe kladie za úlohu predstaviť ucelený obraz novej perspektívy sociologického skúmania kultúry. Zámerne sme sa vyhli pomenovaniu „sociológia kultúry“ (*sociology of culture*), pretože práve k tomuto vedeckému prístupu stavia autor alternatívu – „kultúrnu sociológiu“ (*cultural sociology*). Ako sám uznáva, pri zbežnom pohľade na oba prístupy sa môže zdať ich odlišenie iba slovnou hračkou, pretože vychádzajú z podobného modelu kultúry a používajú to isté pojmoslovie. Základný rozdiel medzi nimi vidí v tom, že prístup sociológie kultúry sa snaží objasniť to, ako sú ideové štruktúry kultúry formované inými štruktúrami – viac materiálными a viditeľnými, teda skúma kultúru prevažne ako závislú premennú. Alexander poukazuje na význam kolektívnych síl, ktoré nie sú nátlakové, ale s ktorými ľudia súhlasia dobrovoľne. Tvrdí, že sa tak deje hlavne kvôli zmyslu (*meaning*) týchto javov, ktorý je často nevedomovaný. Jedným z cieľov kultúrnej sociológie má byť sprístupnenie takýchto nevedomých významových štruktúr spoločenskému vedomiu.

Kultúrna sociológia predstavuje snahu niektorých súčasných sociológov skúmať kultúru ako nezávislú premennú, ktorá vo veľkej miere ovplyvňuje spoločenský život a jeho štruktúry. Význam tejto publikácie určuje už jej hlboké začlenenie do hlavného prúdu dlhodobých výskumných orientácií sociológie. Nielen, že prispieva k rozvoju skúmania problematiky trvalejších a skrytých determinantov spoločenského správania v podobe kultúrnych foriem, ktorá patrí do centra záujmu predstaviteľov sociológie od jej vzniku, ale zároveň to robí prostredníctvom analýzy ťažiskových sociologických diel v tejto oblasti. Alexander sa v tejto knihe snaží dokázať, že kultúra nie je izolovaný objekt skúmania, ale dimenzia, ktorá je súčasťou každej sociálnej formy. Treba doplniť, že autor neprisuduje kultúrnej sociológii výlučnú legitimitu pre skúmanie problematiky kultúry, ale chápe ju ako jeden z možných prístupov, doteraz zanedbávaný.

Autor považuje koncepciu kultúrnej sociológie za prirodzený produkt kultúrneho obratu v sociológii v posledných pätnástich rokoch a tiež zvýšenej citlivosti sociológov na potrebu skúmania nevyhnutnej duchovno-symbolickej zložky spoločenského života (kolektívnych významov, morálnych a citových aspektov spoločenských javov). V tomto zameraní rieši kniha aktuálnu problematiku, pričom podáva zreteľný a viacaspektový pohľad jednak na význam a mechanizmus pôsobenia kultúrnych javov v spoločenskom živote, ako aj na vymedzenie predmetu navrhovaného prístupu. Jednotlivé kapitoly knihy tvoria eseje venované náčrtu kultúrosociologického prístupu k vybraným spoločenským javom. Čitateľom, ktorých by zaujímal dôkladnejší vedecký program kultúrnej sociológie, Alexander odporúča viaceré jeho predchádzajúce publikácie (hlavne články). Kniha je orientovaná skôr na „oživenie teoretických myšlienok, ktoré inšpirujú kultúrnu sociológiu prostredníctvom empirických diskusií, sociálnych naratívov a prípadových štúdií“. Týmto spôsobom kniha pomáha zvyšovať sociologickú citlivosť na danú problematiku, podčiarkuje jej význam a zároveň predstavuje vybraný sociologický prístup prostredníctvom jeho aplikácie na konkrétne prípady.

V Úvode autor dokazuje, že záujem o skúmanie vplyvu kultúry na spoločenský život sa v sociológii vyskytoval už od jej vzniku. Ako dôležité sociologické disciplíny sa etablovali sociológia poznania, náboženstva, umenia či ideológie, pričom mnohí sociológovia zohľadňovali pôsobenie kolektívnych významov. Napriek tomu, že na teoretickej úrovni boli naznačené tendencie ku skúmaniu kultúry ako činiteľa, ktorý určuje vnútorné motivácie, hodnotovú a významovú orientáciu a organizáciu spoločenských útvarov a správania, v skutočnosti boli tieto javy skúmané spravidla v závislosti od vybraných spoločenských javov (sociálnych tried, etnickej príslušnosti, rodu atď.) a nie ako samostatné kultúrne systémy, ktorých hranice sa nemusia prekryvať s hranicami daných spoločenských systémov. V tejto súvislosti považujeme za veľmi dôležitý Alexandrov postreh: „Idea kultúrnej sociológie stroskotala na tejto túžbe, na názore, že len v jednoduchých, nábožensky riadených, nedemokratických či zastaralých spoločnostiach zohrávajú mýty, naratívy a kódy fundamentálnu úlohu.“ (s. 9)

Vývoj a zhodnotenie sociologických prístupov ku skúmaniu kultúry približuje Alexander (v spoluautorstve s Philipom Smithom) v prvej kapitole *Silný program v kultúrnej sociológii*. Ťažiskový problém predstavuje reálna (nie relatívna) autonómia kultúry vo vzťahu k spoločenskému systému. Podľa Alexandra prispel k rozvoju záujmu o problematiku kultúry v sociológii práve pojem „symbolický realizmus“ Roberta N. Bellaha. Autori tejto kapitoly však poukázali na to, že v skutočnosti môžeme nájsť predpoklady o autonómnosti kultúry už u klasikov, a to najmä v Durkheimových a Weberových štúdiách náboženstva. U Webera sa skrýva v tvrdení, že túžba po spásе je univerzálnou kultúrnou potrebou a jej nasledovanie silne vplývalo na organizačnú a motivačnú dynamiku svetových civilizácií. Durkheim vo svojich neskorších štúdiách zase dokázal, že spoločenský život má nevyhnutnú duchovno-symbolickú zložku. Ani jeden z týchto autorov však nedotiahol načrtávajúci sa vedecký program do konca. Alexander a Smith dokonca vypátrali náznak podobnej tendencie u Marxa – v špecifickej formulácii, podľa ktorej alienácia nie je iba odrazom materiálnych vzťahov.

Na významnú pozíciu vo vývoji problematiky autori zaslúžene umiestnili Talcotta Parsonsa. Ocenili to, že Parsons priznal hodnotám centrálnе postavenie v sociálnom konaní a inštitúciách; avšak podľa nich nedostatočne opísal ich vnútorný charakter, čo sa následne prejavilo v tom, že v empirických prácach jeho nasledovníkov sa kultúrne formy úzko viazali so spoločenskou funkciou a inštitucionálnou dynamikou. Podobne aj alternatívne prístupy B. Moora, C. W. Millsa, Ch. Tillyho, R. Collinsa, M. Manna redukovali kultúru na účelové ideológie, skupinové procesy a sociálne siete. Taktiež H. Blumer, I. Goffman a H. Garfinkel pristupovali ku kultúre z pozície aktéra, ktorý ju využíva pre spoločenské účely (teda vo vzťahu k predpokladaným následkom konania na partnerov v interakcii). Alexander a Smith tieto prístupy neodsudzujú, len zdôrazňujú, že v týchto prácach nemá kultúra symbolickú moc formovať interakcie zvnútra, nepredstavuje normatívne

nariadenia, ani texty či naratívy, v ktorých je internalizovaná morálna sila. Revolučný význam v tejto oblasti pripisujú autori prácam Léviho-Straussa, Rolanda Barthesa a skorším dielam Michela Foucaulta.

Pre vyjasnenie kritérií posudzovania jednotlivých prístupov autorom dobre slúži odlišenie tzv. silného programu, ktorý presadzujú sociológovia, podľa ktorých sú vedecké myšlienky jednak kultúrnymi a lingvistickými konvenciami, ako aj výsledkami iných, objektívnejších činností a procesov. Tento prístup si vyžaduje oddelenie poznávania od prirodzenej determinácie. V prípade kultúrnej sociológie predstavuje „silný program“ oddelenie kultúry od spoločenskej štruktúry, teda predpoklad kultúrnej autonómie. Ďalej má „silný program“ ešte dve metodologické vlastnosti: vyžaduje si bohatú a presvedčivú hermeneutickú rekonštrukciu sociálnych textov, ktorej cieľom je rekonštrukcia čistého (pomocou „uzátvorkovania“ širších, nesymbolických spoločenských vzťahov) kultúrneho textu. V snahe vyhnúť sa nejednoznačnostiam a prehnannej abstraktnosti sa „silný program“ snaží zakotviť kauzalitu bezprostredne v konkrétnych aktéroch a činnostiach. Alexander a Smith prirovnávajú svoj prístup k určitému druhu štruktúrnej hermeneutiky, ktorej doménou je samotný „zmysel“.

Podľa tohto vymedzenia prístupu kultúrnej sociológie uvádzajú autori príklady „slabých“ a „silných“ programov súčasného sociologického skúmania kultúry. Medzi slabé programy zaraďujú neomarxistickú Birminghamskú školu (ktorá chápe kultúrne formy ako prejavy hegemonie alebo kolektívneho odporu), teórie Pierra Bourdieua (ktoré napriek svojej originalite priznávajú kultúre len malý inovačný potenciál, pretože ju spájajú s mocou a jej pôsobenie redukovujú na zabezpečovanie reprodukcie triednych nerovností vo forme habitu), dielo Michela Foucaulta (ktorý na jednej strane tvrdí, že diskurzy fungujú v usporadúvaní sveta a poznania ľubovoľne, no na druhej strane presadzuje genealogickú metódu a tvrdenie, že moc a poznanie sú nerozlučne spojené, čo vedie podobne ako u funkcionalistov k redukovaniu diskurzov na inštitúcie, mocenské procesy a technológie) a empiricky podložené teórie stredného dosahu, skúmajúce okolnosti, v ktorých sa kultúra vytvára a konzumuje (okolnosti, ktoré sa popri zisťovaní kauzálnych prepojení nesústreďujú na odhalenie vplyvu významu na spoločenský život a formovanie identity, ale na to, ako spoločenský život a identity nanucujú potenciálne významy).

Na druhej strane zásluhy na formovaní silného programu autori priznávajú Cliffordovi Geertzovi, pretože chápe kultúru ako celistvú sieť významov, ktoré riadia jednotlivú, autonómnú akciu. Dopĺňajú však, že u Geertza kultúra nadobúda vlastnosti transcendentného aktéra, čím sa analýza jej vplyvu vzdáva od konkrétnych okolností. Alexander a Smith ďalej zaraďujú k priekopníkom kultúrnej sociológie žiakov kulturalisticky zameraných mysliteľov, ako sú C. Geertz, R. N. Bellah, V. Turner a M. Sahlins, ktorí zdôrazňujú textualitu spoločenského života a nevyhnutnú autonómnosť kultúrnych foriem. Zásluhy na formovaní kultúrnej sociológie priznávajú aj niektorým predstaviteľom amerického pragmatizmu (A. Swidler, W. H. Sewell, M. Emirbayer a ich spolupracovníci), ktorí sa snažili prepojiť kultúru s činnosťou bez materialistického redukcionizmu. Za významný zdroj formovania americkej kultúrnej sociológie autori označili teóriu binárnych protikladov (E. Durkheim a jeho žiaci, C. Lévi-Strauss), v ktorej sa kultúra stala klasifikačným systémom, založeným na vzorovaných vzťahoch medzi znakmi a symbolmi, a teda nepodlieha spoločenskej determinácii. Za veľkú inšpiráciu pri zdôvodňovaní kultúrnej autonómie považujú autori aj symbolickú antropológiu (M. Douglas, V. Turner, M. Sahlins) a tiež postmodernizmus a postštrukturalizmus (S. Seidman, R. Rorty), v ktorých nadobúda jazyk tvorivý potenciál, vo veľkej miere nezávislý od moci.

Za „čierneho koňa“ však autori považujú interdisciplinárnu naratívnu a žánrovú teóriu v podaní autorov R. Wagner-Pacifi, M. Somers, W. Griswold, R. Jacobs, A. Ku, W. Gibson a autorov tejto kapitoly recenzovanej knihy, ktorí sa snažia odhaliť formálne modely textuality spoločenského života, aplikovateľné na rôzne súčasné i historické prípady. Ako sme už spomenuli, Alexander a Smith nazývajú tento prístup istým druhom štruktúrnej hermeneutiky. Zamieriava sa na zisťovanie naratívnych foriem, ktoré chápu ako isté typy, ktoré určitým spôsobom vplyvujú na spoločenský život. Spoločenské podmienky predstavujú v tomto prístupe jednak oblasť, v ktorej sa kultúra stretáva či zráža s materiálnymi podmienkami, ako aj isté kultúrne metatexty, ktoré sú konkrétnym stelesnením širších ideových okolností.

V druhej kapitole knihy – *O sociálnej konštrukcii morálnych univerzálií, „holokaust“ - od vojnového zločinu k traumatickej dráme* – Alexander opisuje proces tvorby morálnych univerzálií prostredníctvom ich spoločenskej (tragickej) dramatizácie. Ako príklad mu slúži holokaust, ktorý sa v povojnových desaťročiach postupne menil z polohy konkrétnych odhaľovaných nacistických zločinov, ktoré sa udiali v určitom čase na určitom mieste, do polohy traumatickej drámy a premostujúcej metafory, ktorá predstavuje hlavný symbol zla, vo vzťahu ku ktorému sú typizované iné udalosti. Alexander podčiarkuje, že zo sociologického uhla pohľadu je zlo vždy epistemologickou, nie ontologickou kategóriou. Ľudia však potrebujú rozlišovať medzi svätým a svetským, pretože im to okrem iného pomáha definovať veci hodné ochrany a tiež vybudovať inštitucionálnu ochranu „dobra“. V tejto kapitole je okrem konkrétnej analýzy procesu zmeny významu holokaustu v kultúre súčasných spoločností zaujímavý postreh o spoločenských dosahoch premeny „progresívneho rozprávania“ na „tragické rozprávanie“. V „tragickom rozprávaní“ sa táto udalosť stala nadčasovým, abstraktným archetypom, ktorý sa môže vždy znovu prejavovať, a preto si vyžaduje psychologickú identifikáciu s obeťami aj páchatelmi a výrazne zvyšuje citlivosť ľudí na spoločenské zlo. Na rozdiel od „progresívneho rozprávania“, ktoré sa orientuje na transcendenciu – určenie vinníkov a prekonanie zla (nacizmu), je „tragické rozprávanie“ orientované na katarziu – oslobodenie od neustáleho spočívania v tragédii, ktorá je v podstate vlastná každej spoločnosti a každému jednotlivcovi (osudové predurčenie utrpenia). Podľa viacerých analýz súčasných, najmä západných kultúr zrejme možno vo veľkej miere súhlasiť s hlavnou tézou tejto Alexandrovej eseje, že morálny univerzalizmus v súčasnosti spočíva na sociálnych procesoch konštruovania a presadzovania kultúrnej traumy, ktorá predstavuje ťažiskovú morálnu normu a ovplyvňuje spoločenské aj politické správanie ľudí.

V tretej kapitole – *Kultúrna trauma a kolektívna identita* – Alexander predstavuje teóriu kultúrnej traumy z pohľadu kultúrnej sociológie a opisuje kultúrnu traumu ako spoločenský proces. Autor rozlišuje dve doteraz jestvujúce laické teórie

traumy – osvieteniskú a psychoanalytickú. Napriek ich odlišnosti v nich odhaľuje základný naturalistický omyl. Alexander na rozdiel od nich tvrdí, že trauma nevyplýva automaticky z podstaty samotných udalostí, ale je vždy udalostiam spoločensky pripísaná. Udalosti sú „imaginatívne“ traumatické v durkheimovskom zmysle, čo znamená, že ich traumatickosť je sprostredkovaná procesmi reprezentácie. Kultúrna sociológia neanalyzuje ontologický či morálny charakter udalostí, ale epistemologické spoločenské procesy. Veľmi podobné udalosti niekde podliehajú procesu kultúrnej traumy (napr. holokaust), inde sa na ne viac-menej zabudne, resp. sú v kolektívnej pamäti reprodukované v konkrétnych minulých súvislostiach (napr. masakra v čínskej provincii Nanking na prelome rokov 1938-1939, ktorá mala tiež charakter genocídy). Z hľadiska kultúrnej sociológie je však dôležité, že ak trauma vznikne, spravidla spôsobí revíziu kolektívnej identity a následne aj redefiníciu morálnej zodpovednosti, čo významne vplýva na zmeny spoločenského a politického správania.

Predmetom štvrtej kapitoly – *Kultúrna sociológia zla* – je analýza kategórie zla. Autor tvrdí, že súčasné spoločenské vedy, medzi nimi aj sociológia redukovali zlo na zvyškovú kategóriu, ktorá predstavuje iba absenciu hodnôt. Tak funkcionalistická, ako aj marxistická sociológia narábala s kategóriou hodnôt, pričom správanie, ktoré nenasledovalo uznávané hodnoty, bolo charakterizované ako odchýlka od normy. Alexander zdôrazňuje, že zlo nie je len kognitívne symbolizované, ale je predovšetkým priamo bytostne a citovo prežívané, ba dokonca môže predstavovať túžbu a motiváciu konania. V tomto ohľade môže byť inštitucionalizované aj správanie, ktoré je motivované negatívnymi hodnotami. Na kultúrnej úrovni teda zlo nepredstavuje iba nástroj na udržanie moci (na čo poukazuje napr. Marx a Foucault), ale hlavne kategóriu, vo vzťahu ku ktorej možno definovať pozitívne hodnoty. Z tohto dôvodu musí byť zlo kódované, prerazované a zahrnuté v každej sociálnej sfére. Spoločenská definícia zla je však výsledkom kolektívnych skúseností a procesov ich traumatizácie, preto z času na čas podlieha zmenám.

Autonómiu kultúry vo forme kultúry (americkej) občianskej spoločnosti dokazuje Alexander opäť spolu s Philipom Smithom v piatej kapitole – *Diskurz americkej občianskej spoločnosti*. Autori tvrdia, že kultúra občianskej spoločnosti predstavuje systém symbolických kódov, ktorý možno nazvať tiež demokratickým kódom, ku ktorému jestvuje v spoločnosti aj protikladný, autoritársky kód. Kódy vplývajú jednak na konanie jednotlivcov (ako internalizované morálne imperatívy a ako spoločensky prijaté kritériá typizácie konania iných ľudí), ako aj na sociálnu štruktúru (ako všeobecná gramatika, podľa ktorej sú tvorené partikulárne významy, ideológie a viery).

V šiestej kapitole – *Watergate ako demokratický rituál* – Alexander opisuje postupnú zmenu vnímania a hodnotenia aféry watergate v USA, ktorá bola najprv všeobecne považovaná za čisto politickú záležitosť, no po dvoch rokoch sa stala vo vedomí Američanov aktom porušenia „posvätných“ hodnôt. Hlavnú príčinu tejto zmeny vidí autor v zmene spoločenského kontextu vnímania udalosti (zovšeobecnenie) a hlavne vo väčšej ritualizácii politického života. Proces modernej politickej ritualizácie predstavuje široko medializovanú diskusiu, v ktorej sa presúva predmet záujmu z politickej a svetskej úrovne na úroveň hodnotových a posvätných. Do tejto diskusie sa zapájajú rôznorodé kategórie občanov, ktoré sú predmetom súťaže symbolickej práce zainteresovaných strán, pretože práve občania prisudzujú morálnu legitimitu predkladaným významom a symbolom. Alexander zdôrazňuje, že moderné kultúrne rituály nie sú nikdy dokončené a vedú len k relatívnej kultúrnej integrácii.

Hlavným zámerom autora v siedmej kapitole – *Posvätná a svetská informačná mašinéria* – je formulovať prístup kultúrnej sociológie ku skúmaniu vplyvu technológií na spoločenský život. Alexander dokazuje, že doteraz sa síce sociológovia rozličných vedeckých orientácií zaoberali touto problematikou pomerne často, spravidla však chápali technológie ako materiálny (ak aj nie materiálny, tak určite „daný“) prostriedok inštrumentalizácie a racionalizácie spoločenskej organizácie a spoločenského vedomia. Podľa Alexandra nie je možné, aby technická racionalita ovládla spoločnosť, pretože ľudské mentálne štruktúry sú vo svojom najhlbšom princípe nemenné (pretrvávajú napr. potreba poznať metafyzický zmysel, prežívať solidaritu s inými). Hoci racionalita skutočne predstavuje typickú črtu modernity, je len jedným z viacerých inštitucionalizovaných komplexov motívov, činností a významov. Alexander sa snaží nazerať na technológie ako na diskurz a významový systém, ktorý je schopný semioticky determinovať spoločenský život. Analyzuje postupný vývoj myslenia o nových technických výdobytkoch a zisťuje, že najväčšie nebezpečenstvo technológie nespočíva v tom, že splošťuje ľudské vedomie a podriaďuje ho ekonomickým a politickým skutočnostiam. Podľa autora spočíva reálne nebezpečenstvo technológie v tom, že v spoločenskom vedomí nie je umiestnená v konkrétnych výrobných či vzdelávacích súvislostiach, ale prostredníctvom dlhoročnej diskusie jej náruživých zástancov a horlivých odporcov sa stala súčasťou kolektívnych predstáv o spásе alebo naopak apokalypse. Možno súhlasiť s autorom v tvrdení, že k získaniu kontroly nad technológiami v ich materiálnej podobe môže prispieť pochopenie formovania technologického vedomia prostredníctvom diskurzu; čím by sa mohol naplniť aj jeden z cieľov kultúrnej sociológie, ktorý formuluje Alexander ešte na začiatku knihy – oddeliť poznanie od moci a nestat' sa len jej sluhami.

Veľkú výzvu pre schopnosť konštruktívnej sebakritiky súčasnej sociológie formuluje autor v poslednej eseji – *Moderné, Anti, Post a Neo; ako intelektuáli vysvetľujú „naše časy“*. Táto kapitola v plnej miere odzrkadľuje autorovu teoretickú sociologickú špecializáciu. Alexander tu predstavuje zložité semiotické vzťahy medzi spoločenskými udalosťami, ideológiami a sociologickými teóriami. Rozlišuje štyri teoreticko-ideologické obdobia v povojnovom západnom sociálnom myslení: teóriu modernizácie a romantický liberalizmus, antimodernizačnú teóriu a hrdinský radikalizmus, postmodernú teóriu a komické rozpojenie a začínajúcu fázu teórie neomodernizácie či rekonvergenzie, ktorá podľa všetkého kombinuje naratívne formy predchádzajúcich období. Kritériom takéhoto rozdelenia sú hlavné binárne protiklady, ktoré sa stávajú v daných obdobiach ťažiskami zmien v univerzalizovanom diskurze o spoločenskom dobre (hlavnými výzvami boli postupne tradicionalizmus, komunizmus, ázijský „Východ“ a nacionalizmus). Týmto spôsobom Alexander naozaj vecne a neprehliadnuteľne dokazuje užitočnosť presadzovaného prístupu nielen pre skúmanie významovo-symbolickej dimenzie spoločenských javov, ale aj pre možnosti sebareflexie sociologickej teórie.

Po pomerne obšírnom predstavení obsahu recenzovanej knihy už zrejme nie je potrebné dlhé záverečné zhodnotenie. Alexandrovu snahu o zdôraznenie skúmania kultúrnej podmienenosti spoločenských javov je skutočne ťažké ignorovať v spoločenských podmienkach, v ktorých sa všeobecne kladie veľký dôraz na rýchly a ľahký prístup k informáciám, slobodu a tvorivosť ľudí, no zároveň i na potrebu zachovania kontinuity individuálnej či kolektívnej identity. Kniha predstavuje silné argumenty pre zdôvodnenie významu vedeckého prístupu kultúrnej sociológie, názorné vymedzenie jej predmetu a náčrt metodológie.

Mária Suríková